

ДИТЯЧИЙ БУДИНОК СІМЕЙНОГО ТИПУ ЯК СІМЕЙНА ФОРМА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ І ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ: ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ І ДИНАМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Пономаренко Л.І., аспірант

Сумський державний педагогічний університет

У статті розглянуто дитячий будинок сімейного типу як форму сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Проаналізовано механізм динамічного розвитку і функціонування даного соціального інституту.

Ключові слова: дитячий будинок сімейного типу (ДБСТ), сімейна форма виховання, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, функції сім'ї, динамічний розвиток ДБСТ.

Пономаренко Л.І. ДЕТСКИЙ ДОМ СЕМЕЙНОГО ТИПА КАК СЕМЕЙНАЯ ФОРМА ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ-СИРОТ И ДЕТЕЙ, ЛИШЕННЫХ РОДИТЕЛЬСКОГО ПОПЕЧЕНИЯ: ВОПРОСЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ И ДИНАМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ / Сумский государственный педагогический университет, Украина.

В статье рассмотрен детский дом семейного типа как форма семейного воспитания детей-сирот и детей, лишенных родительского попечения. Проанализирован механизм динамического развития и эффективности функционирования данного социального института.

Ключевые слова: детский дом семейного типа (ДДСТ), семейная форма воспитания, дети-сироты, дети, лишенные родительского попечения, функции семьи, динамическое развитие ДБСТ.

Ponomarenko L.I. THE CHILDREN' HOME OF DOMESTIC TYPE AS A FAMILY FORM OF CHILDREN-ORPHANS AND CHILDREN, WITHOUT PARENTS CARE UPBRINGING: PROBLEMS OF THE DYNAMIC DEVELOPMENT AND THE EFFECTIVE FUNCTIONING / Sumy state pedagogical university, Ukraine.

The article is devoted to the children' home of domestic type as a family upbringing form of children-orphans and children without parents care. Much attention is the analysis of the dynamic development mechanism and the effective functioning of this social institutes.

Key words: children' home of domestic, family upbringing, children-orphans, children without parents care, family functions, dynamic development of children' home of domestic.

Вітчизняний досвід влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, засвідчує поступову відмову України як держави, що має гуманістичне спрямування соціальної політики, від інтернатних форм їх влаштування, орієнтацію на створення та підтримку сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Так, протягом 2005–2009 років було розроблено та прийнято 98 нормативно-правових актів, спрямованих на розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Зокрема, було видано: 8 Указів Президента; 11 Законів України про внесення змін до низки законів, які регулюють основи соціального захисту дітей; 2 постанови Верховної Ради України; 49 постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України, 26 наказів Мінсім'ямолодьспорту, які зареєстровані в Мін'юсті [11].

Сімейні форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, – це законодавчо визначені форми організації життєзабезпечення таких дітей. Вони передбачають їх утримання та виховання в сім'ї, забезпечують соціальний захист, захист майнових і житлових прав дитини, догляд, виховання, корекцію та компенсацію розвитку, вирішення медичних проблем, подолання психологічних травм, задоволення щоденних потреб дитини, яка залишилася без піклування батьків.

Згідно з чинним законодавством, в Україні діють чотири юридично визнані сімейні форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: усиновлення (удочеріння), опіка (піклування), прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу. Усиновлення (удочеріння) дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, було й залишається пріоритетною формою влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування.

Проте із загальної кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (за даними Державного комітету статистики України на кінець 2009 року в країні налічувалося 100787 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з них понад 8570 перебували в державних та інтернатних закладах опіки [2]), усиновленими можуть бути орієнтовно лише 30% дітей [11]. Відповідно, для 70 % дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечити право на сімейне виховання можливо виключно шляхом влаштування під опіку (піклування), у прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу (далі – ДБСТ).

Для України ДБСТ є відносно новою формою сімейного виховання. Його розвиток обумовлений: визначенням державних пріоритетів сімейного влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; необхідністю забезпечення права кожної дитини на виховання в сім'ї; соціальними потребами гуманістичного виховання; необхідністю забезпечення оптимальних умов для життєдіяльності дитини у випадку позбавлення родинного оточення.

На даному етапі розвитку наукової думки дослідженими є питання впровадження сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (М. Василькова, Н. Дворянцева, А. Довгалевська, Л. Дробот, Л. Єременко, Л. Кузьменко, Л. Смагіна), закладені теоретичні (Г. Бевз, І. Пеша, Т. Бондаренко, Н. Комарова,) і правові (О. Карпенко, В. Москалюк) основи дослідження функціонування ДБСТ; розпочато вивчення питання динамічного розвитку ДБСТ (Л. Волинець, І. Доля, Г. Лактіонова, І. Пеша). Проте, незважаючи на пильну увагу дослідників до зазначених проблем, певні аспекти цієї проблеми залишаються відкритими та дискусійними.

З урахуванням викладеного, метою статті є дослідження процесу динамічного розвитку та ефективності функціонування ДБСТ як сімейної форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

У Сімейному кодексі України ДБСТ визначається як окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, для забезпечення сімейним вихованням та спільного проживання не менш як п'яти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [10]. Загальна кількість дітей у ДБСТ не повинна перевищувати 10 осіб, враховуючи рідних дітей [6].

Створення ДБСТ регламентується державними документами, зокрема Сімейним кодексом України [10] та Положенням про дитячий будинок сімейного типу, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України № 564 від 26.04.2002 р. [6].

Розвиток ДБСТ в Україні зумовлений тим, що виховний потенціал ДБСТ як форми сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, має такі особливості: природна відповідність процесу виховання; основою виховного впливу є емоційний контакт дитини з батьками-вихователями, що будується на довірі дітей до дорослих, їхній взаємній довірі; виховання в малій групі найбільш повно відповідає вимогам поступового залучення дитини до соціального життя; тривалість і поступовість виховного впливу батьків-вихователів на прийомних дітей; комплексний підхід до соціального становлення дитини; індивідуальний підхід до кожної дитини; взаємозацікавлений характер стосунків вихователів та вихованців [5, с. 10]. Ці особливості дозволяють розглядати ДБСТ як беззаперечну альтернативу державній системі опіки.

Визначимо часові межі становлення ДБСТ як форми сімейного виховання в Україні. Перший ДБСТ у нашій державі було створено в 1989 році. Підставою для створення ДБСТ стала Постанова Ради Міністрів УРСР від 5 жовтня 1988 р. № 318 «Про створення в республіці дитячих будинків сімейного типу», предметом якої було створення умов для подальшого посилення державної і суспільної турботи про дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, більш повне поєднання суспільних, колективних і сімейних форм виховання цієї групи підростаючого покоління [8].

Новий етап розвитку інституту прийомного батьківства пов'язаний з проектом ЮНІСЕФ та Міністерства у справах сім'ї та молоді України «Трансформація державної системи опіки над дітьми», що здійснювався у 1998–2001 роках Українським Інститутом соціальних досліджень у Запорізькій, Харківській, Львівській та Київській областях. Метою проекту було поліпшення умов утримання дітей, позбавлених батьківського піклування, в державних інтернатних закладах та створення інституту прийомної сім'ї в Україні. У рамках цього проекту активізувався не лише процес створення ДБСТ, а й їх соціальне супроводження.

Початком наступного етапу розвитку ДБСТ стало прийняття у 2002 році Положення про дитячий будинок сімейного типу затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 564 від 26.04.2002 р. [6]. Положення регламентувало: чітке розмежування функцій між службами у справах дітей і центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в процесі створення та забезпечення діяльності ДБСТ; запровадження обов'язкового навчання кандидатів у батьків-вихователів і соціального супроводження таких сімей; упорядкування контролю за станом утримання, виховання та розвитку дітей у таких сім'ях; зміну системи фінансування ДБСТ. Ухвалення Положення про дитячий будинок сімейного типу стимулювало процес стабільного збільшення кількості ДБСТ і, відповідно, дітей у цій формі сімейного виховання.

Відповідно до характеристик динаміки розвитку ДБСТ в Україні ми вважаємо за доцільне, починаючи з 2003 року, від якого розпочалася звітність щодо створення ДБСТ, виокремити два етапи.

I етап (2003–2005 р.р.) – характеризувався низькими темпами приросту кількості ДБСТ. Так, у 2003 році нараховувалося 123 ДБСТ, а у 2005 – 149, і, відповідно, кількість дітей у них становила у 2003 році – 917,

а в 2005 – 1025 осіб. Тобто протягом 2003–2005 років було створено лише 26 ДБСТ та влаштовано до них на виховання 1008 дітей [2; 3].

II етап (2006–2010 р.р.) – визначається інтенсифікацією процесу створення ДБСТ: якщо на кінець 2005 року їх налічувалося 149, то у 2010 році – вже 535. Таким чином, за чотири роки чисельність ДБСТ зросла у 3,5 разу, і кількість дітей у них також збільшилася у 3,5 разу (якщо наприкінці 2005 р. їх налічувалося 1025 осіб, то у 2010 році – 3573 особи). Отже, протягом 2006–2010 років було створено 386 ДБСТ і влаштовано на виховання в ДБСТ 2548 дітей [2; 3].

У цілому, на кінець 2010 року в ДБСТ виховувалося 3573 дітей або 3,5% від загального числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (а у 2005 році – 1025 дітей або 1% від загального числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування).

Проте стійка тенденція зростання кількості підготовлених батьків-вихователів ДБСТ все ж не дозволяє забезпечити на належному рівні влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Так, протягом 2010 року передбачалося влаштувати в прийомні сім'ї та ДБСТ 1999 дітей (потім показники було скориговано до 1500), а фактично було влаштовано 1449 осіб [4].

На думку І. Доля (з якою ми погоджуємося), створення ДБСТ гальмують: адміністративні перешкоди, затягування в часі оформлення будинку; тривале вирішення питання з житлом, меблями тощо; неточності та неповнота документації на дітей, яких передбачається взяти на виховання; недостатня забезпеченість кваліфікованими спеціалістами, котрі спроможні взяти на себе соціальне супроводження ДБСТ [1, с. 198].

На законодавчому рівні ДБСТ як інститут виховання дітей-сиріт визначається багатодітною сім'єю, що забезпечує вихованням сімейне оточення та виховання, а не дитячим закладом особливого типу. Відповідно, даний соціальний інститут у процесі своєї життєдіяльності виконує такі ж функції, що і звичайна біологічна багатодітна сім'я.

Функції сім'ї – це види її життєдіяльності, що задовольняють найважливіші потреби суспільства, загальносімейні (групові) та індивідуальні (кожного члена) потреби. До них належать духовна, емоційна, сексуальна, соціально-економічного статусу, рекреативна, первинного соціального контролю, репродуктивна, первинної соціалізації, виховна, економічна, господарсько-побутова [7, с. 31–32].

Належне виконання ДБСТ функцій, що покладені на нього як на інститут сімейного виховання, забезпечує гармонійний розвиток такої сім'ї, і навпаки, невиконання хоча б однієї з функцій веде до дестабілізації його життєдіяльності.

Однак соціально-педагогічні аспекти функціонування ДБСТ є особливими. З одного боку, вони відображають спектр проблем звичайної багатодітної сім'ї (невідповідні житлово-побутові умови, недостатня задоволеність членами сім'ї своїх духовних та емоційних потреб, недостатній виховний потенціал та ін.), з іншого – виконання функції ДБСТ ускладнюється рядом додакових факторів: батьки-вихователі біологічно не пов'язані з прийомними дітьми; батьки-вихователі повинні виконувати обов'язки не тільки вихователів, а й господарів великої родини; перед сім'єю постають завдання щодо корекції та компенсації вад розвитку вихованців, відставання та занедбаності здоров'я, а також подолання наслідків психічних травм [5; 9].

Це обумовлює порушення життєдіяльності ДБСТ на різних етапах його функціонування. Авторський колектив у складі Г. Бевз, Т. Бондаренко, Н. Комарової, І. Пеші, С. Солдчук виділяє групи ризиків виникнення проблем у ДБСТ:

1. Ризики фізичного та психічного здоров'я дитини-вихованця.
2. Ризики фізичного та психічного здоров'я батьків-вихователів.
3. Ризики виникнення взаємного нерозуміння в ДБСТ.
4. Ризики конфлікту із соціальним оточенням [7, с. 88].

Вміння уникнути проблем, своєчасно їх вирішити здебільшого залежить від особистості батьків-вихователів, їхньої педагогічної компетентності. Науковці (Т. Алексєнко І. Доля) наголошують, що на процес виховання дітей у родині суттєво впливають такі фактори, як рівень педагогічної культури і психолого-педагогічних знань батьків, ступінь їхньої мотивації й відповідальності за виховання дітей, психологічна атмосфера життя в родині, сімейний побут. Непідготовленість багатьох батьків- і матерів-вихователів до виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, нерозуміння ними особливостей розвитку цієї особливої категорії дітей, невміння розпізнавати характер і ступінь впливу різних факторів на виховання дитини нерідко спричиняють суттєві педагогічні помилки, що негативно позначається на адаптації дитини у ДБСТ і суспільстві.

Виникнення конфліктних ситуацій, невміння їх конструктивно вирішувати може стати однією з першопричин припинення функціонування ДБСТ і вибуття дітей-вихованців з даного інституту

сімейного виховання до закладів державної опіки. Так, згідно Листа Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту № 20/9130 від 04.08.2010 у 2009 року з прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу вибули 53 дитини й були влаштовані в заклади державного виховання. При цьому зазначаються такі причини влаштування прийомних дітей та дітей-вихованців у притулки:

- виникнення конфліктних ситуацій між батьками та дітьми (переважно в дитячих будинках сімейного типу);
- відсутність взаєморозуміння між батьками та дітьми;
- неналежне виконання прийомними батьками та батьками-вихователями своїх обов'язків [4].

Загальний характер цих статистичних даних свідчить про те, що питання якості функціонування ДБСТ не є сьогодні предметом системного вивчення: науковці та практики звертаються лише до окремих аспектів життєдіяльності даного соціального інституту. Але й матеріали «вузьких» досліджень ДБСТ чітко окреслюють широке коло проблем, що потребують ґрунтовного наукового аналізу та інноваційних методів вирішення.

Так, за результатами проекту «Моніторинг дотримання прав людини в дитячих будинках сімейного типу України», реалізованого протягом 2004 року Харківською організацією «Жіноча громада» за фінансової підтримки Міжнародного Фонду «Відродження» моніторингом було охоплено 24 ДБСТ, що становило 20% від загальної кількості ДБСТ станом на той час. Моніторинг, зокрема, виявив, що:

- у 7-ми з 24 ДБСТ діти не мають індивідуального робочого місця для виконання домашніх завдань;
- у 5-ти ДБСТ діти не мають можливості користуватися домашньою бібліотекою, а користуються лише шкільною;
- у 7-ми ДБСТ не ведеться робота з планування подальшого життя вихованців; 29% опитаних вихованців вважають, що можуть висловлювати незгоду з рішенням вихователів, але їхня думка нічого не змінить;
- часто використовуються покарання, які не є адекватними провині, або ті, що очевидно не можуть бути дієвими (у 4-х ДБСТ карають позбавленням їжі, у 6-ти – додатковою роботою);
- у 6-ти ДБСТ вихователі як нагороду використовують розподіл благ, які вихованцям забезпечує держава (поїздки до табору відпочинку, новий одяг, взуття тощо);
- у 16-ти ДБСТ діти проводять вільний час перед телевізором;
- 8% вихованців можуть тільки іноді святкувати свій день народження, 16% лише час від часу отримують подарунки на власне свято, у 9-ти ДБСТ на день народження можна запросити друзів [9, с. 9–13].

Наведені дані підтверджують, що батьки-вихователі ДБСТ не завжди можуть самостійно, на високому рівні виконувати покладені на них обов'язки, насамперед, через брак педагогічних знань, умінь і навичок. Це обумовлює необхідність підвищення якості соціально-педагогічної підтримки даного інституту сімейного виховання, пошук нових форм і методів надання відповідних соціальних послуг.

У підсумку нашого дослідження можемо зробити такі висновки:

1. Динамічний розвиток ДБСТ в Україні – складний, поступовий процес, який потребує відповідного науково-методичного забезпечення.
2. Розширення мережі ДБСТ є необхідною умовою захисту права дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на виховання в сім'ї.
3. Якість процесу виховання в ДБСТ залежить від особистості батьків-вихователів, їхньої педагогічної компетентності. Питання ж якості виховного впливу батьків-вихователів визначається на сьогодні таким, що вимагає більш докладної уваги фахівців.
4. Процес соціального супроводження ДБСТ потребує оптимізації з урахуванням проблем їх функціонування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Доля І.М. Дитячі будинки сімейного типу: механізм подолання соціального сирітства в Україні / І. М. Доля // Стратегічні пріоритети. – 2009. – №2(11). – С. 195–199.
2. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства : стат. зб. / [відп. за випуск І.В. Калачова]. – К. : Державний комітет статистики України, 2010. – 76 с.
3. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства : стат. зб. / [відп. за випуск І.В. Калачова]. – К. : Державний комітет статистики України, 2009. – 76 с.
4. Лист Мінісім'ямолодьспорту «Щодо стану влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до сімейних форм виховання» від 04.08.2010 № 20/9130 [Електронний

- ресурс] // Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини: офіц. сайт. – Режим доступу: <http://www.ditu.gov.ua/support/10191>
5. Пеша І.В. Соціальне становлення дітей в дитячих будинках сімейного типу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «соціальна педагогіка» / І.В. Пеша. – К., 2000. – 20 с.
 6. Положення про дитячий будинок сімейного типу : за станом на 26 квіт. 2002 р. / Постанова Кабінету Міністрів України // Офіц. вісн. України. – 2002. – № 18.
 7. Посібник для соціальних працівників щодо підготовки та соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу / [Бевз Г., Бондаренко Т., Комарова Н., Пеша І., Солодчук С.] – К. : Держсоцслужба, 2006. – 180 с.
 8. Постанова Ради Міністрів УРСР від 5 жовтня 1988 р. № 318 «Про створення в республіці дитячих будинків сімейного типу» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP880318.html
 9. Права людини в дитячих будинках сімейного типу України / [авт. тексту М. Ясеновська, О. Білецька]. – Харків, 2004. – 152 с.
 10. Сімейний кодекс України : за станом на 17 бер. 2008 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. в-во, 2008. – 70 с.
 11. Стан реалізації державної політики щодо захисту прав дитини. Підсумки діяльності Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини за 2009 рік (короткий виклад). Перспективи на 2010 рік [Електронний ресурс] // Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини: офіц. сайт. – Режим доступу: <http://www.ditu.gov.ua/general>

УДК 37.013.42

ОСНОВНІ КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З НЕБЛАГОПОЛУЧНИМИ СІМ'ЯМИ

Сьомкіна І.С., асистент

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

Автор статті висвітлює проблему соціально-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями, подаючи характеристику критеріїв та показників ефективності соціально-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями: соціально-економічне благополуччя сім'ї, психологічний клімат та соціалізованість членів неблагополучної сім'ї. Відповідно до рівня прояву тих чи інших показників зазначених критеріїв охарактеризовані низький, середній, високий рівні ефективності соціально-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями. У статті також зроблені висновки й рекомендації щодо використання зазначених критеріїв і показників у діяльності ЦСССДМ.

Ключові слова: неблагополучна сім'я, життєдіяльність сім'ї, соціально-економічне благополуччя сім'ї, психологічний клімат та соціалізованість

Syomkina I.S. ОСНОВНЫЕ КРИТЕРИИ И ПОКАЗАТЕЛИ ЭФФЕКТИВНОСТИ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ РАБОТЫ С НЕБЛАГОПОЛУЧНЫМИ СЕМЬЯМИ / Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко, Украина.

Автор статьи освещает проблему социально-педагогической работы с неблагополучными семьями, подавая характеристику критериев и показателей эффективности социально-педагогической работы с неблагополучными семьями: социально-экономическое благополучие семьи, психологический климат и социализированность членов неблагополучной семьи. В соответствии с уровнем проявления тех или иных показателей отмеченных критериев охарактеризованы низкий, средний и высокий уровни эффективности социально-педагогической работы с неблагополучными семьями. В статье также сделаны выводы и рекомендации относительно использования отмеченных критериев и показателей в деятельности ЦСССДМ.

Ключевые слова: неблагополучная семья, жизнедеятельность семьи, социально-экономическое благополучие семьи, психологический климат, социализированность

Syomkina I.S. THE CRITERIA AND INDICATORS OF EFFECTIVENESS OF SOCIAL PEDAGOGICAL WORK WITH DYSFUNCTIONAL FAMILIES / Luhansk National Taras Shevchenko University, Ukraine.

The article covers the issue of socio-pedagogical work with dysfunctional families, giving the characteristic benchmarks and performance indicators of socio-pedagogical work with dysfunctional families: socio-economic well-being of families, psychological climate and socialization of members of a dysfunctional